

РОЗДІЛ 1
ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ТА
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ДИСКУРСІ

УДК: 82-94(477.81) «XIX»

Костянюк О. П., к.і.н., доцент, Кузьмук О. М., ст. 4 курсу історико-філологічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука)

ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

***Анотація.** У статті досліджено період перебування та творча діяльність Т. Г. Шевченка на Волині, яка пов'язана з його участю в роботі археографічної комісії. Показано, чому Рівне повинно було ввійти в коло зацікавлень Т. Г. Шевченка. Розкрито, що на той час тут ще збереглися руїни замку Любомирських з унікальною колекцією картин та бібліотекою. Визначено, що маршрут подорожі по Волині допомогли йому укладати Микола Костомаров та Петро Чуйкевич, які до приїзду Шевченка працювали у Рівненській гімназії і побували в історичних місцевостях, куди прямував Тарас Шевченко.*

***Ключові слова:** Т. Г. Шевченко, Волинь, Рівне, археографічна комісія, творчість.*

***Аннотация.** В статье исследуется период пребывания и творческая деятельность Т. Г. Шевченко на Волыни, связанная с его участием в работе археографической комиссии. Показано, почему Ровно должно было войти в круг интересов Т. Г. Шевченко. Раскрыто, что в то время здесь еще сохранились руины замка Любомирских с уникальной коллекцией картин и библиотекой. Определено, что маршрут путешествия по Волыни помогли ему составлять Николай Костомаров и Петр Чуйкевич, которые до приезда Шевченко работали в Ровенской гимназии и побывали в исторических местностях, куда направлялся Тарас Шевченко.*

***Ключевые слова:** Т. Г. Шевченко, Волынь, Ровно, археографическая комиссия, творчество.*

***Annotation.** The article investigates the period of stay and creative activity of Taras Shevchenko in Volyn region associated with his participation in the Archaeological Commission. It is shown why Rivne was supposed to enter the circle of Shevchenko's interest. It is revealed that at that time there still were the ruins of the Lubomirski castle with a unique collection of paintings and a library. It is determined that Mykola Kostomarov and Peter Chuykevich who before Shevchenko's arrival worked in Rivne gymnasium and visited the historic areas where Taras Shevchenko directed helped him to make the route of the journey through Volyn.*

***Keywords:** T. G. Shevchenko, Volyn, Rivne, archaeological ccommission, creation.*

Після завершення Петербурзької академії мистецтв Тарас Григорович Шевченко, здобувши звання художника, навесні 1845 року повернувся на Україну та почав працювати в Київській археографічній комісії, яка займалася вивченням історичних документів, фольклору, дослідженням археологічних пам'яток. Саме від археографічної комісії Шевченко одержав доручення здійснити подорож на захід України, відвідати відомі своєю старовиною міста Поділля й Волині. Тема «Тарас Шевченко й Волинь» завжди викликала інтерес у дослідників, і до цього часу не має однозначного трактування про місця перебування Кобзаря на Волині та Рівненщині.

Вивченням діяльності Тараса Шевченка займалися такі відомі вчені, як Г. Бухало [1], В. Вінічук [2], П. В. Жур [3], Л. Мокрицький [4] та інші. Дослідники творів Кобзаря, присвячених Волині, П. Кралюк [5] і Шморгун [6] зробили висновок, що цей період у творчості Тараса Шевченка відіграв значну роль у формуванні його поглядів на життя.

Нині у шевченкознавстві триває дискусія щодо місць перебування Тараса Шевченка на Волині. Такі автори, як С. Доленко [7], П. Кралюк [5], Ф. Петрунь та Є. Шморгун [6], стверджують, що Тарас Шевченко був у Рівному та розробляють свою гіпотезу про перебування Тараса Шевченка у жовтні 1946 року в місті Рівне, спираючись на те, що Тарасу Шевченку маршрут подорожі по Волині допомагали укласти Микола Костомаров та Петро Чуйкевич. Водночас П. Каралюк [8], Є. С. Крамар [9] та Є. Цимбалюк [10] стверджують, що перебування Тараса Шевченка в Рівному було неможливим бо він проїжджав маршрутом Новоград-Волинський – Корець – Острог – Дубно – Кременець – Почаїв.

У 1991 р. Г. Сергієнко зазначав, що: «Праця Т. Шевченка в Київській археографічній комісії справила благотворний вплив на формування його революційно-демократичних переконань і матеріалістичного розуміння історичного процесу, усвідомлення того факту, що народ як творець матеріальних і духовних цінностей був рушійною силою історії. Завдяки інтересу до історії, археології, етнографії, фольклору, старожитностей України під час служби в Київській археографічній комісії великий Кобзар став основоположником української революційно-демократичної історіографії» [11, с. 54].

Метою нашої статті є дослідження Волинського періоду у творчості Тараса Шевченка, обґрунтування маршруту подорожі поета по Волині та доведення чи спростування гіпотези про перебування Т. Шевченка в Рівному.

Серед велетів духу, яких дала світовій культурі Україна, – одне з перших місць належить геніальному синові українського народу Тарасу Шевченку. Йому судилася роль творця нової української мови і літератури. В його творах персонажі говорять українською мовою. Тому з появою «Кобзаря» [9, с. 2] марними виявились потуги царських сатрапів відмовити

українцям у праві на існування власної історії та національної культури, а заповіт поета побачити Україну в «сім'ї вольній, новій» став всенародним заклик до боротьби за незалежність і створення власної держави.

З плином часу ще рельєфніше постає перед новими поколіннями життєвий подвиг поета, неповторність його обдарованої особистості і значення творчості для духовно-морального відродження нації.

Тарас Шевченко не тільки добре знав історію України, події, які відбувалися за різних часів, а й давав їм оцінку в своїх творах. Його погляди неодмінно виходили з позицій захисту свого народу від будь-якого поневолення та з позиції незалежного народу, що має право на свою державність [7, с. 6].

Незабутній образ великого Кобзаря, як і його творчість, глибоко шанують на Волині, оскільки на цій благодатній землі Т. Шевченко залишив не тільки сліди, але й згадки про неї у своїх художніх творах.

Відомо, що перебування Т. Шевченка на Волині пов'язане з його участю в роботі тимчасової комісії з розбору стародавніх актів та Археографічної комісії з вивчення пам'яток старовини [12, с. 17]. До речі, віце-головою цієї комісії був житомир'янин С. І. Шодуар, а Т. Шевченка залучив до роботи в ній професор, історик і археограф університету М. Д. Іванишев. В обов'язки членів комісії входило вивчення і опис старовинних замків, церков, курганів, козацьких могил, монастирів, а також збирання народних пісень, легенд, переказів, різних історичних документів для їхнього збереження для нащадків.

У вересні 1846 року, одержавши кошти та кілька пакетів у канцелярії генерал-губернатора, Т. Шевченко виїхав з Києва на Волинь. За адресами цих пакетів можна визначити маршрут поета. Так, пакет № 7248 було призначено подільському губернатору, пакет № 7250 – подільському архієпископу, пакет № 7249 – волинському цивільному губернатору, а пакет № 7251 – волинському архієпископу [8, с. 4]. В документах, які знаходились у пакетах, генерал-губернатор Бібіков наказував вищезгаданим особам сприяти Т. Шевченку у виконанні його завдань.

Перебування Т. Шевченка в Житомирі було нетривалим. Його чекала робота з виконання завдань Археографічної комісії. Не пізніше 10 жовтня 1846 року він виїхав з міста за маршрутом Новоград-Волинський – Корець – Острог – Рівне – Дубно – Кременець – Почаїв.

Своїми враженнями від побаченого на цьому шляху Т. Шевченко поділився у повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі». Ці враження дають підстави стверджувати про глибокі співчуття поета до знедоленого народу, його біль і гнів та співпереживання: «На полях Волині й Поділля ви часто милуетесь мальовничими руїнами древніх масивних замків і палат, колись величавих, як, наприклад, в Острозі або Корці. У Корці навіть церква, сховище бальзамованих трупів фамілії

графів Корецьких, сама по собі в руїну перетворилась. Що говорять? Про що свідчать ці похмурі свідки минувшини? Про деспотизм і рабство! Про холопів і магнатів! Могила або курган на Волині чи Поділлі – велика рідкість. Що ж говорять допитливому нащадку ці темні могили на берегах Дніпра й грандіозні руїни палаців та замків на берегах Дністра? Вони говорять про рабство й свободу» [4, с. 36]. Бідна, малосильна Волинь охороняла своїх катів у неприступних замках і розкішних палатах.

У «Волинских губернских ведомостях» за 2 листопада 1846 р. повідомлялося, що Т. Шевченко прибув до Житомира в кінці жовтня. На час другого перебування в Житомирі припадає його зустріч з житомирським поштмейстером С. Д. Шаржинським – другом товариша Т. Шевченка по Академії мистецтв А. М. Мокрицького. За рекомендацією А. М. Мокрицького поет користувався послугами губернського поштмейстера і зупинявся в його будинку [13, с. 46]. На жаль, цей будинок у Житомирі не зберігся, але відома його адреса.

Під час другого приїзду в Житомирі Т. Шевченко довго не затримувався і 28 жовтня 1846 року повернувся до Києва. У повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» устами К. Дармограя поет розповідає про завершення подорожі Поділлям і Волиню: «Измеривши вдоль и попереk Волинь и Подолию и дождавшись в Житомире осенней грязи, мы возвратились благополучно в Киев. Из Житомира послал я пачку семян Степану Осиповичу, собранных мною у волинских и подольских агрономов, а юным прекрасным друзьям моим тетрадку малороссийских песен, записанных мною от подолян и волянян» [14, с. 18].

Однак не тільки потреба виконання завдань Археологічної комісії та генерал-губернатора викликали у Т. Шевченка увагу до життя подолян та волянян. У своїх художніх творах, зокрема таких, як «Гайдамаки», «Чернець», «Варнак», «Відьма», «Петрусь», повістях «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» [9], поет висвітлює події, що відбувались на цих багатостраждальних землях.

Ще в поемі «Гайдамаки», яка з'явилась задовго до відвідин Т. Шевченком Волині, поет, описуючи розмах гайдамацького повстання, зазначав, ще воно докотилось і до Волині та Полісся:

Горить Корсунь, горить Канів,

Чигирин, Черкаси;

Чорним шляхом запалало.

І кров полилася

Аж у Волинь.

По Поліссі Гонта бенкетує [9, с. 60].

Як відомо, з поїздки до Кам'янець-Подільського Т. Шевченко повертався до Житомира через повітове місто Бердичів, стіни якого бачило військо Богдана Хмельницького. Під цим містом у 1703 р. Семен

Палій розбив військо польської шляхти. За доносом Петру І Палія було заарештовано під Бердичевом і посаджено в монастир Межигірського Спаса під Києвом, а потім заслано до Сибіру.

Пізніше Семена Палія було звільнено із заслання, і він брав участь у битві під Полтавою 1709 року.

Є згадки про Волинь і в поемі Т. Шевченка «Відьма». Змальовуючи образ жінки-покритки, поет передав її життєву трагедію:

*Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь, і на Україну.
За селом село минали,
В городи ходили
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала, й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть з циганами
По селах ходила [9, с. 287].*

Не обминув поет і трагедію війська Богдана Хмельницького біля Берестечка, яке нині знаходиться на території Рівненщини. Адже шлях його пролягав біля цього містечка, де в козацьких могилах спочивають тисячі воїнів, які загинули від рук польської шляхти. Враження від побаченого Т. Шевченко виклав у рядках вірша «Ой чого ти почорніло, зеленє поле».

У нашому краї надійно оберігають Шевченківські місця. Будучи в складі археологічної комісії, геніальний Кобзар побував на Рівненщині. Це було у жовтні 1846 року, коли він став художником Археологічної комісії [11, с. 46]. Похмурої і дощової осені 1846 року випала Тарасові Григоровичу мандрівка на Волинь і Поділля.

На мапі шляхів України першої половини ХІХ століття, яку склав Ф. Петрунь, зафіксовано, чумацькі, поштові шляхи. Аналіз мапи дає змогу зробити висновок, що з Гільчі (Гульчі) до Рівного був окреслений поштовий тракт [6, с. 35]. Оскільки, як завданням Археографічної комісії Т. Г. Шевченкові було доручено збирати відомості про древні замки, вежі, кургани, робити з них ескізи, то Рівне мало ввійти в коло його зацікавлень. Адже на той час тут ще збереглися руїни замку, палац Любомирських з унікальною колекцією картин та бібліотекою [5, с. 62]. З огляду на припущення дослідників, що маршрут по Волині допомогли йому укласти Микола Костомаров та Петро Чуйкевич, які до приїзду Шевченка працювали у Рівненській гімназії [13, с. 46] і побували в історичних місцевостях, куди прямував Тарас Шевченко, то можливо, що він справді міг побувати у нашому древньому місті.

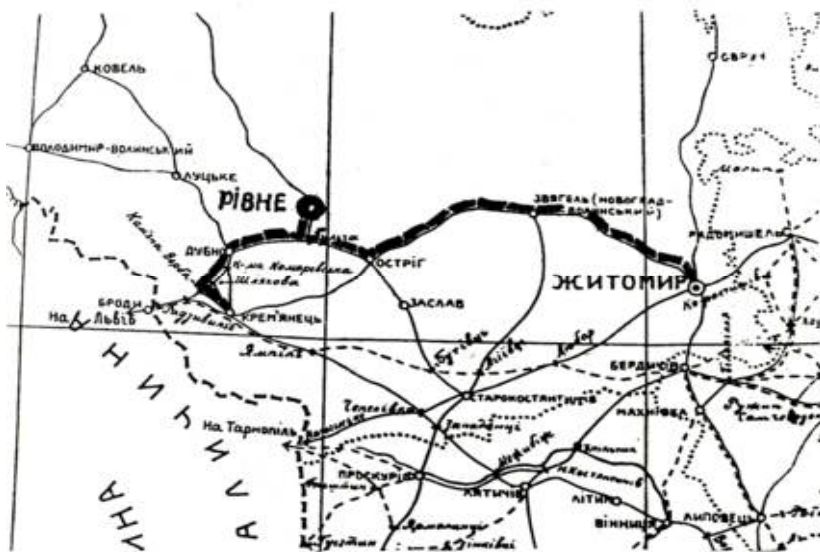

Рис. 1. Фрагмент карти шляхів України першої половини ХІХ століття (жирним пунктиром позначено маршрут подорожі Т. Г. Шевченка по Рівненщині)

Висновок про вияв любові і пам'яті рівнян до поета можна зробити на основі врахування того факту, які на сьогодні побутують в краї народні пісні. Зокрема, найчастіше звучить у Рівному «Спи, наш Тарасе» [6, с. 37]. В обласному центрі вдалося зафіксувати пісню «На високій дуже кручі» [6, с. 38], ареал поширення якої у Радивилівський, Дубенський, Рівненський, Здолбунівський, Острозький райони та м. Рівне.

Зазначимо, що в останні роки дитячі садочки, школи та ВНЗ Рівненщини активно прилучаються до спадщини Тараса Шевченка, популяризуючи його полум'яне слово. Нині всі виші Рівного постійно проводять конкурси на краще виконання творів Тараса Шевченка, організовують наукові конференції викладачів та студентів, приурочені відзначенню його ювілейних дат.

Перший пам'ятник Кобзареві у нашому краї постав у березні 1941 року на відзначення 80-х роковин з дня смерті великого українського поета. Автор цього пам'ятника – скульптор Г. М. Шульман [2, с. 297].

Сьогодні в області нараховують понад двадцять п'ять пам'ятників Тарасові Шевченку. У післявоєнні роки вони з'явилися в Гощі (1956 р.), в Дубно (1958 р., а в 1991 р. заново відкритий), в Острозі (1963 р.), де на

урочистостях був присутній правнук Кобзаря Д. Ф. Красицький. Автор усіх – скульптор Л. Л. Бізюк. Пізніше пам'ятник Т. Шевченкові було відкрито у Млинові (1959 р., скульптори – Б. В. Ричков і П. О. Біленюк), Дубровиці (1962 р.) та у багатьох інших населених пунктах. У 1999 році пам'ятник поетові було урочисто відкрито у Рівному на майдані Незалежності. Автори пам'ятника – скульптори Петро Подолець, Володимир Стасюк, які працювали під керівництвом львівського професора Е. Миська [2, с. 301].

У Рівному є вулиця, яка носить ім'я Т. Шевченка. Про життя і творчість поета розповідають експозиції Рівненського, Дубенського й Острозького краєзнавчих музеїв, народного музею Вербської школи-інтернату Дубенського району, музею-заповідника «Поле Берестецької битви».

Перебуваючи на Волині, Т. Шевченко не тільки змальовував пам'ятки старовини й записував пісні, легенди, народні перекази, але й ознайомлювався з історією краю, причинами антикріпосницьких селянських повстань, що відображено у його поемі «Варнак» та повісті з однойменною назвою.

Страшною й кривою була його «бувальщина». Про це Т. Шевченко розповідає в повісті «Варнак». У хаті варнака, якого поет зустрів на засланні, він побачив кайдани – трофей каторжника, принесений ним із «самого Житомира» [1, с. 25]. Про своє складне життя і боротьбу з панами на Волині варнак з болем у серці розповів Т. Шевченку: «На гранитних берегах прекрасной реки Случи, где она, верстах в десяти выше Новограда-Вольнского, извившийся подобно змею, образовала правильное кольцо версты две в поперечнике, в центре этого кольца стоят окруженные дубровою остатки огромных каменных палат – прежде бывшее жилище одной знатной польской фамилии, а теперь жилище сов и нетопырей!»

Это дело моих проклятых рук! По косягору, спускаясь к самой реке, лежит открытое фруктовыми садами большое село с почерневшею от времени деревянною треглавою церковью... Это село – моя родина! В этом прекрасном селе я родился на грех и на страдания!» [14, с. 23].

Житомирське Полісся знайшло відображення і в малярській спадщині Т. Шевченка, а саме – в малюнку «Смерть Олега, князя древлянського», який митець виконав ще в Петербурзі.

Ім'я Т. Шевченка завжди було і залишається дорогим усім поколінням нашого краю. Ніякі заборони відзначати ювілейні дати Кобзаря у XIX та XX століттях не могли негативно вплинути на його авторитет у народі.

У 1920 році в Житомирі почав працювати перший Волинський державний театр ім. Т. Шевченка. На сцені Житомирського театру співав близький друг Т. Шевченка негритянський співак Айра Олдрідж [10, с. 11].

Варто зазначити, що на Житомирщині працювало ряд відомих дослідників творчості Т. Шевченка. Це літературознавці Є. Ненадкевич, Є. Шаблювський, В. Боцяновський, Л. Пивоварський та ін. Український

письменник М. Рубашов, уродженець Чуднова-Волинського, написав повість про Т. Шевченка – художника «Багряні тіні», а відомий український письменник В. Кучер – наш земляк – змалював образ поета у своїх оповіданнях.

У Ходоркові Попільнянського району, батьківщині гетьмана Самойловича, певний час жив П. Куліш, який написав тут оповідання «Олеся», а в Рівному працював М. Костомаров. Зібрані ним понад 200 пісень було видано у 1859 р. окремою книжкою за назвою «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году» [3, с. 140]. Палкими шанувальниками творчості Т. Шевченка були також діячі польської культури, які проживали на Волині. Так, випускник Житомирської чоловічої гімназії Л. Совінський переклав польською мовою понад 50 віршів Т. Шевченка. Йому належить переклад поеми «Гайдамаки» та коментар до неї. Свою повагу до України і її духовного пророка Т. Шевченка польський поет довів також написанням його ґрунтовної біографії за назвою «Тарас Шевченко» та літературознавчою працею «Студії з української літератури». Серед інших друзів-поляків Т. Шевченка, що жили на Волині, слід згадати Е. Желіговського, З. Сераковського, Ю. Б. Залеського, Е. Ольшевського, Л. Турно та ін. [4, с. 28].

Творчість Т. Шевченка є нетлінною і неодмінною складовою духовних оберегів українського народу. Т. Шевченко для нас – це не тільки те, що вивчаємо, а й те, чим живе народ, з чого черпає свої сили й надії. У глибини майбутнього посилав поет свої заповіді:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... во врем'я люте,
В останню тяжкую минуту
За неї господи моліть!* [15, с. 361].

Минають роки, та не меркнуть слава й заповіді великого Кобзаря. Він і сьогодні з високої Чернечої гори над Дніпром промовляє до нас-нинішніх:

*Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля* [15, с. 309].

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що перебування Тараса Шевченка в Рівному у жовтні 1946 року є недостатньо обґрунтованим з огляду на ненааявність фактологічного матеріалу на основі якого можна було б стверджувати про перебування поета в нашому місті.

На відзначення ювілейних дат Тараса Шевченка в більшості ВНЗ Рівного проводять конкурси на краще виконання його творів та організують наукові конференції. У бібліотеках, музеях та театрах нашого міста проходять різноманітні виставки та вистави, пов'язані з діяльністю Тараса Шевченка. Це все варто визнати виявом любові українського народу до геніального Кобзаря.

Волинський період утворчості Тарас Шевченка відіграв значну роль в його поглядах на життя та творчу діяльність. Подорож по нашому краю благотворно вплинуло на формування його революційно-демократичних переконань. Тому вивчення подій, пов'язаних з цією сторінкою біографії поета, триває і сьогодні. Голос Кобзаря потрібно чути для того, щоб ми ніколи не забували, «чия правда, чия кривда і чії ми діти».

1. Бухало Г. До питання перебування Тараса Шевченка на Волині / Г. Бухало // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Рівне, 2007. – Вип. 5. – С. 23–26.
2. Вінічук В. Тучинське Погориння: минувшина та сьогодні / В. Вінічук – Фасфит : Поліфаст, 2010. – 324 с.
3. Жур П. Трудні дні Кобзаря: літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – К. : Дніпро, 2003. – С. 139–141.
4. Шевчук С. І. Наша дума пісня на Волинських шляхах / С. І. Шевчук. – Рівне : ДРВП, 1996. – 50 с.
5. Карлюк П. М. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка : монографія, оповідання / П. М. Карлюк – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Луцьк : ПВД «Твердиння», 2007. – 108 с.
6. Шморгун Є. Шевченкові верстви / гол. ред. Є. Шморгун. – Рівне : Азалія, 1996. – 105 с.
7. Доленко С. Тарас Шевченко на Рівненщині / С. Доленко // Рівне Час. – 2005. – № 10/10 березень / листопад. – С. 6.
8. Карлюк П. «Восени 1846 року Кобзар побував на Волині...» / П. Карлюк // Рівненський діалог. – 2007. – № 10/9 березень. – С. 1–6.
9. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 640 с.
10. Цимбалюк Є. Де був Тарас Шевченко на територіях Рівненщини: правда і вигадки / Є. Цимбалюк // Вільне слово. – 2006. – № 59/27 липень. – С. 11.
11. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845–1847 рр.) / Г. Я. Сергієнко // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 43–54.
12. Ткаченко М. М. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Ткаченко. – К., 1961. – С. 16–79.
13. Приходько О. Ю. Волинь у житті і творчості М. Костомаров, П. Куліша, Т. Шевченка / О. Ю. Приходько // Краєзнавчі дослідження Рівненщини: зб. наук.-метод. статей / за ред. В. О. Веремчука, В. О. Мартинока. – Рівне, 1997. – С. 45–47.
14. Поліщук Я. О. Шевченко і Ровенщина / Я. О. Поліщук. – Ровно : Облполіграф, 1989. – 50 с.
15. Шевченко Т. Твори : в 3т. – Т. 1. – К. : ДВХЛ. – 462 с.

Рецензент: к.пед.н., професор Виткалов В. Г.